

ЛИТЕРАТУРАТА НА ИТАЛИАНСКИЯ РЕНЕСАНС В БЪЛГАРИЯ – КОНСПЕКТИ И АКСИОЛОГИИ

Клео Протохристова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Italian Renaissance Literature in Bulgaria – Syllabi and Axiologies

Italian Renaissance literature is a fundamental component of any West European literature syllabus. Therefore the choice of authors and titles belonging to this period and the structuring of the syllabi play a decisive role for the overall vision about literary history and its respective ideological presumptions.

The paper presents some preliminary observations on the relation between, and the reception of, Italian renaissance literature by means of university and high school programmes, textbooks, and other teaching materials and the political background in the period from the last two decades of the 19th century to the present moment.

Key words: Italian Renaissance, Politics, Reception, Bulgarian academic curricula

Италианският ренесанс е едно от наистина минималния брой културни явления, които, макар и от позицията на осъзнатост по отношение на европоцентричния предразсъдък, биват по подразбиране квалифицирани като непроблематизирана ценност – ако не универсално валидна, то поне максимално широко споделена. Поради тази причина е логично да се предположи, че рецепцията на италианската ренесансова литература в друга, произволно избрана европейска култура не би следвало да бъде зависима от политически фактори. Същевременно, доколкото межкултурният трансфер по подразбиране е осъществим единствено посредством преодоляването на разнородни идеологически филтри, в казуса с Италианския ренесанс, също както при всяка друга рецепция, би следвало да се предположи наличието на влиятелни регулатори, независими от характера и съдържанието на усвояваното явление. Тези регулатори на свой ред е уместно да се осмислят по-скоро като реализация на нагласи, които проявяват харак-

терни за приемащата среда съществени вътрешнолитературни (или вътрешнокултурни) тенденции.

В такъв смисъл би могло да се очаква, че рецепцията на италианската ренесансова литература в България се е осъществявала в изоморфизъм спрямо рецепцията на античното литературно наследство, тъй като и в двата случая водещ импулс се очаква да бъде стремежът към легитимиране на европейската принадлежност на собствената култура чрез общуване с високите образци на традицията, както и свързаният с този стремеж рефлекс да бъде присвоен висок ценностен статут на приемащата „своя“ културна система. И действително, дори и в режима на свършено несистемни наблюдения може лесно да се установи как на практика едни и същи културни дейци осъществяват началното запознанство на българската литература както с представителни произведения на старогръцката, така и с шедьоврите на италианската ренесансова литература. Показателен факт в това отношение е известната „Българска христоматия“ на Иван Вазов и Константин Величков, в която първият превод на Софокловия „Едип цар“ съжителства с този на Дантевата „Божествена комедия“ (Вазов, Величков: 1984).

Начините, по които е възможно да се осъществи и на практика се осъществява българската рецепция на една или друга чужда литература, са многобройни. В най-общ отчет може да се посочат преводи на произведения, издадени като самостоятелни книги, откъси от произведения, публикувани в сборници, христоматии или периодични издания, театрални постановки или филмови версии на драматургични творби, други видове творчески интерпретации. От този широк спектър възможности по-специална и в много отношения решаваща роля изиграва учебната литература, тъй като институционално гарантираните уместност и задължителност на учебните програми ги превръщат в безотказен механизъм за усвояване на включените в тях явления на една или друга чужда култура. Ето защо първоначалният етап на изследването, който ще бъде представен, се съсредоточава изключително върху рецепцията чрез учебната литература.

Конкретно за литературата на Италианския ренесанс подобно решение е напълно оправдано, тъй като нейните автори и произведения съставляват основополагащия компонент в която и да е учебна програма по литература, предназначена за горните класове на средното училище, както и във всеки мислим курс по история на западноевропейската литература за широк кръг университетски специалности от областта на хуманитаристиката. Поради това тъкмо подборът на автори и заглавия от съответната епоха и конкретният начин, по кой-

то те се включват в по-общия литературноисторически материал, играят решаваща роля за лансираната цялостна литературноисторическа визия. В този смисъл, а и предвид характера им на институционално наложен образователен стандарт, учебните програми и съответните учебни помагала отразяват с най-висока степен на надеждност и идеологическите презумпции, върху които се гради усвояването на съответния литературен материал.

Докладът предлага серия по-скоро предварителни наблюдения върху различни подходи към преподаването на Италианския литературен ренесанс в България, представителни за несъвпадащи исторически моменти или плод на разнопосочни политически ориентации. Обект на проучване е както материалът, преподаван в средните училища, така и този, включен в различни университетски програми. Прегледани бяха, без стремеж към пълна изчерпателност, значителен брой учебници, христоматии и учебни помагала, издавани през различни години от очертания значителен като продължителност исторически период. Резултатите от този начален етап на проекта показваха, че най-изразително зависимостта между интенциите, предпоставили всяко конкретно моделиране на учебните програми, и доминиращата политическа ориентация на съответното време се проявява при съпоставката между три периода с представящите ги рецептивни нагласи: първия – от края на XIX и първите десетилетия на XX век, втория – годините между 1944-та и 1989-а, и – на трето място – последните две десетилетия, от началото на 90-те години насам.

Първата група материали, релевантни на изследването, са учебници по литература и христоматии, издадени през Възраждането и в годините след Освобождението. Измежду тях като издания с най-решаващо влияние се открояват „Българска христоматия“ на Вазов и Величков, няколкото учебника по западноевропейска литература и най-вече лекционният курс на проф. Иван Шишманов върху сравнителна литературна история на Ренесанса, основен компонент от който е модулет, посветен на италианската литература (Шишманов 1914, Шишманов 1934).

Най-цялостна концепция за периода представя курсът на Шишманов. Той е изграден с явната амбиция да предложи обхватна представа, съобразена с традиционно за момента разбиране за границите и съдържанието на Италианския ренесанс, но същевременно демонстрира и волята за индивидуален избор. Съдържанието включва следните глави: 1. Историография на Ренесанса. 2. Ембриогения на Ренесанса. 3. Мирогледът на Ренесанса. 4. Литературата на Ренесанса в Ита-

лия. 5. Данте. 6. Петрарка. 7. Бокачо; 8. Литературата на XV век. 9. Литературата на XVI век. 10. Макиавели. 11. Ариосто. 12. Торквато Тасо. 13. Екскурси и добавки (Италианската проза през XIII век; Образци от Бокачовия „Декамерон“ – преведени са три новели; Из съчиненията на Макиавели – извадки от „Дискорси“, „Флорентински истории“ и от „Военно изкуство“; Българите в „Орландо Фуриозо“ и в по-старата френска драма).

Видно е, че амбицията на Шишманов е да предложи обща концепция за Ренесанса, изградена с помощта на първите три глави, посветени на „историографията“, „ембриогения“-та и светогледните характеристики на епохата. Следва фокусиране върху литературата на Ренесанса, представена в общ панорамен наглед, за да се премине към конкретни наблюдения върху творчеството на Данте, Петрарка и Бокачо. След обзорните статии, посветени на литературата на Куатроченто и Чинкученто, са включени самостоятелни очерци за Макиавели, Ариосто и Торквато Тасо.

През първата половина на XX век специфично влияние изиграват серия издания на руския литературен историк Пьотър Кохан (Кохан 1910, Кохан 1912, Кохан 1918, Кохан 1949). Концепцията за Ренесанса, която Кохан споделя, както и съответният избор на автори и заглавия, които да представят италианската ренесансова литература, заслужават специално внимание, тъй като става въпрос не само за автор, който е издаван с впечатляваща последователност (при това както през очертания период, така и след политическия преврат от 1944 г.), но и за конструирането на авторитет, активно поддържан в продължение на десетилетия – все факти, несвободни от идеологически импликации. Случаят с Кохан впрочем подсказва и друг тип фактология, която изследването трябва да съобрази – кои са каналите за привнасяне на една или друга чужда литературноисторическа постановка в българската култура: преводачи, издателства, институции и др. под.

Следващият период, върху който се фокусира изследването, са десетилетията на комунистическия режим. Материалът, който би следвало да бъде системно проучен, включва задължително учебници и хрестоматии по литература за гимназиалния курс, както и университетски курсове или учебници по западноевропейска литература на български автори. Същевременно за конкретния период решаваща роля при рецепцията играят множеството разнокалибрени истории на западноевропейската литература, написани от руски и съветски учени, някои от които са публикувани в превод на български, но определящата част по подразбиране са ползвани на оригиналния език, при

това припознати като задължителни университетски учебници – такива са многобройните издания върху „чуждата“ (зарубежната) литература на отделни културни епохи или векове, между които основополагаща роля се дава на изданията, представящи ренесансовата литература, както и мащабното многотомно издание на АН на СССР „Всемирная литература“, чийто трети том е посветен основно на Ренесанса в Италия (Балашов 1985: 42 – 161). Пак така – като много вероятен източник за запознаване с литературата на Италианския ренесанс – през този период се явяват университетските помагала по италианска литература и известната „История италианской литературы“ на Франческо де Санктис (Де Санктис 1963), както и ред сборници със статии, които предлагат относително завършен курс по история на италианската литература (като книгата на Мокулски за италианската литература на Ренесанса и Просвещението (Мокулски 1966). Важен източник при проучване рецепцията на литературата на Италианския ренесанс са учебните програми за средния курс, както и университетските конспекти по западноевропейска литература.

За този период изключително важна роля изиграва университетският учебник по западноевропейска литература на Александър Пешев (Пешев 1975), на който в продължение на близо пет десетилетия е присвоен статутът на единствен авторитетен източник за съответната университетска дисциплина. Едва през 70-те и 80-те се появяват сборниците със статии на Симеон Хаджикосев за класиците на западноевропейската литература. В тях е включен и по един текст, посветен на творчеството на Данте (Хаджикосев 1976: 7 – 27; Хаджикосев 1989: 20 – 46).

Допълваща, но достатъчно решаваща роля през указания период играят изданията от поредицата „Световна класика“ на издателство „Народна култура“, както и на съответната съветска поредица „Иностранная литература“, предговорите към които – с характера си на академични студии – свидетелстват за предназначението си да формират представата за съответните литературноисторически явления.

Характерен момент в така очертаната обща панорама е специалната програма „за всестранното развитие на българския народ“, иниципирана и проведена през 1970-те до голяма степен от Людмила Живкова, в която на творчеството на Леонардо да Винчи е определена ролята на неоспорим фундамент. При цялата аморфност и многопосочност на програмата, която включва откровено несъвместими художествени явления, очевиден момент в замисъла ѝ е специфично маркираната позиция, в която е изведена културата на Италианския ренесанс.

Периодът след 1989 г. представя значително по-разнообразна панорама. Основните отлики спрямо предходния период са силно изявената воля за отмяна на „единствено възможните“ учебници в средното училище, либерализацията и интензифицирането на книгоиздаването, както и активно подривните нагласи по отношение на литературния канон. Именно в подобна обстановка става възможна появата на гимназиалния учебник по западноевропейска литература на Симеон Хаджикосев, свободен от ограниченията на стандартната учебна програма, парцелирана по класове, който предлага самостоятелна, авторска визия за литературноисторическите процеси в Западна Европа през изучаваните културни епохи (Хаджикосев 1998). Показателен е фактът, че от 190-те страници на това учебно помагало 56 са посветени на Ренесанса в Италия. Във въведението се предлага обща характеристика на епохата, при което Италианският ренесанс се интерпретира като основополагащо и най-същностно проявление на Ренесанса изобщо, представен е общ преглед на литературата на Италианския ренесанс, както и конкретно на творчеството на Данте, Петрарка и Бокачо.

Уникално явление, което се вписва в този период, е стартирала-та от 2000 г. многотомна история на западноевропейската литература, дело на проф. Хаджикосев, значителна част от първия том на която е посветена на Италианския ренесанс (Хаджикосев 2000). Мащабът на това издание, съизмерим с академичните начинания на Иван Шишманов, налага специално фокусиране върху представата за италианската ренесансова литература, промоцирана от него.

През годините след 1989-а се появяват нови филологически програми в различни университети – както съществуващи от по-рано, така и новооткрити в страната, което предпоставя наличието на разнообразни учебни програми по западна литература, съответно и на форматите, в които се преподава литературата на Италианския ренесанс. Първоначалното проучване и съпоставките между тези програми също предлага продуктивна възможност за осмисляне на наблюдаваната взаимосвързаност между политика и рецепция в казуса с италианската ренесансова литература.

Очевидно е, че аналитичното проучване на така описания материал представлява дългосрочна задача, изпълнима единствено в режима на екипна работа. Доколкото на настоящия етап е възможно на базата на извършения предварителен, непълнен, прекалено общ преглед, при който са правени само отделни по-амбициозни сондажи, да се докладват някакви частични изводи, те се свеждат основно до

осъзнаването на основните посоки, в които би следвало да се провежда по-нататъшното изследване. Очертаха се няколкото проблема, подсказани от досегашните наблюдения.

Първата насока, в която би следвало да продължи осмислянето на отношението между идеологическата конюнктура и българската рецепция на италианската ренесансова литература, е изясняване на общата идея за Италианския ренесанс, предлагана (и налагана) от конкретни издания през всеки от определените три периода. В тясна връзка с този въпрос е и идентичността на авторите, припознати като абсолютни авторитети по отношение на проблематиката на Ренесанса. Важно е следователно да се отчете как например през десетилетията на комунистическия режим културата на Ренесанса бива задължително четена чрез избрани цитати от Маркс и Енгелс. Или кога и до каква степен Якоб Буркхарт бива признат като валиден ориентир, още повече, че популяризирането на монументалното му изследване върху културата на Италианския ренесанс (Буркхарт 1987) съвпада с общи идеологически стратегии от късния етап на комунистическия режим, решаващ момент от които е демонстративното либерализиране на издателската политика. Важно е да се съобрази кога и доколко се въвеждат алтернативни визии за Ренесанса като тази на П. Бицили (Бицили 1994) например или пък на Питър Бърк (Бърк 2000).

Друг фундаментален въпрос е свързан с интерпретацията на отношението между културата на Ренесанса и наследството на средните векове. В перспективата, зададена от проекта, специфично значение има изборът епохата на Ренесанса да бъде тълкувана най-вече като поврат, като революционен прелом и радикално отрицание на средновековните традиции, който намира основанията си в изказвания на класиците на марксизма-ленинизма от рода на това за „най-великия преврат, изживян от човечеството“ (Енгелс) (Пешев 1975: 92). Така утвърдената представа за тотална противопоставеност на двете епохи се оказва особено устойчива, защото може да бъде открита в актуални университетски програми¹. И съответно родствената на този избор нагласа за фокусиране върху „тъмната“ страна на Средновековието, а оттам и отричане или поне недооценка на приемствеността между двете епохи.

¹ РЕНЕСАНС (XIV–XVII в.). Ренесансът е идейно и духовно отрицание на Средновековието и поврат към духа, естетиката и поетиката на европейската античност. Обща характеристика. Поетика на ренесансовата литература... (Програма по западноевропейска литература, СУ).

В пряка връзка с подобни аксиологически презумпции е и цялостната визия за литературноисторическо развитие, имплицитно съдържаща се в съответния курс – с акцент върху постъпателността или, обратно, върху обратите и проломите. Концепцията за история и за характер на движението във времето, присъствието или отсъствието на телеологична матрица, безуговоръчното боравене с идеите за развитие и прогрес или, напротив, тяхното активно проблематизиране – това са все ориентири за идеологическата подплата на един или друг образ на италианската ренесансова литература, излъчен от първия университетски курс, учебник или друго учебно пособие.

В детайли е необходимо да бъдат проследени и анализирани промените, които настават през определения исторически диапазон, по отношение на посредническата роля, играна от руското или съветското литературознание. Системната съпоставка между водещи съветски литературноисторически издания и тематично съответни им български заглавия може да има дълбоко проясняващ ефект. Констатациите за наличие или отсъствие на близост, съвпадения, влияние или пряко заимстване подсказват възможност за ценни изводи. В периферията на подобна задача остава установяването на отделни куриози, резултат на подобно взаимодействие, каквото е напр. неколкото изписване на името на Буркхарт като Бругхарт в университетския учебник по западноевропейска литература на Ал. Пешев (Пешев 1975: 136). Пак там заглавието на известната му книга е редактирано, като терминът „Ренесанс“ е заместен по руски маниер с „Възраждане“. Впрочем изборът между „Ренесанс“ и „Възраждане“ също дава любопитна перспектива към политическия аспект на рецепцията.

Решаваща роля за своеобразието на приема, който литературата на Италианския ренесанс получава в България, има и характерът на „конспектите“ – както в действително наличните в един или друг момент университетски програми по западноевропейска литература (или конкретно по история на италианската литература), така и имплицитно присъстващите номозадаващи списъци в едно или друго учебно помагало. Основни моменти при наблюденията в тази насока са: как е представена литературата на Италианския ренесанс – дали като обща панорама, или в модуса на периодизациите (с отчитане на несъвпаденията между литературата на Треченто, Куатроченто, Чинкученто); кой от трите подпериода е приоритетно представен; кои са включените автори; как се интерпретира тяхното творчество. В най-общ отчет може да се сподели констатацията за ярко изразена асиметрия в пред-

ставянето на различните фази на Ренесанса във времето между 1944 и 1989 г., когато акцентът се поставя основно върху литературата на Треченто. Обяснима с несъмнено по-голямата популярност на Петрарка и Бокачо в сравнение с представителите на литературата от XV и ранния XVI век, тази избирателна стратегия има и солидна идеологическа подплата, тъй като намира основанията си в „народно-демократичния характер“, приписан без особени уговорки на литературата от XIV век.

Както става видно, пълноценното изследване на поставения въпрос изисква продължителни, целенасочени усилия, които включват издирването и систематизацията на релевантния материал, уточняване на изследователската стратегия, която не е саморазбираща се, и задълбочения му анализ. Подобна задача е уместно да бъде изпълнена от екип и затова изложението на досегашните наблюдения и предварителни резултати ще завърши с пожеланието заявеният проект да се превърне в реалност.

ЛИТЕРАТУРА

- Балашов 1985:** Балашов, Н. И. (ред.). *История всемирной литературы в девяти томах*. Академия наук СССР, Институт мировой литературы А.М. Горького, том 3. Москва: изд. Наука, 1985.
- Бицили 1994:** Бицили, П. М. *Европейската култура и Ренесансът*. София: Анубис, 1994.
- Буркхарт 1987:** Буркхарт, Я. *Култура и изкуство на Ренесанса в Италия*. София: Наука и изкуство, 1987.
- Бърк 2000:** Бърк, П. *Ренесансът*. София: Кралица Маб, 2000.
- Вазов, Величков 1984:** *Българска христоматия*. Съст. Иван Вазов и Константин Величков. Пловдив, ... Солун: Книжарница на Драган Манчов, 1884.
- Де Санктис 1963:** Де Санктис, Ф. *История италианской литературы, т. 1*. Москва: Иностранная литература, 1963.
- Кохан 1910:** Кохан, П. *Западноевропейски литератури. Очерци. т.1*. София: Игнатова, 1910 (1921, 1939).
- Кохан 1912:** Кохан, П. *Западноевропейски литератури. Средновековие и епоха на Възраждането*. София: Живот, 1912.
- Кохан 1918:** Кохан, П. *Учебник по история на западноевропейската литература. За студенти, ученици от горните класове на гимназиите, ... и за самообразование*. София: Образование, 1918.
- Кохан 1949:** Кохан, П. *Очерци по историята на западноевропейските литератури*. София: БКП (Пловдив: Печ. Димитър Благоев), 1949.

- Марки 1986:** Марки, Ч. *Бокачо (Биография)*. София: Наука и изкуство, 1986.
- Мокулски 1966:** Мокульский, С. *Итальянская литература: Возрождение и Просвещение*. Москва: Высшая школа, 1966.
- Пешев 1975:** Пешев, А. *Западноевропейската литература до Великата френска буржоазна революция*. София: Наука и изкуство, 1975.
- Пешев 1970:** Пешев, А. *Пътища и кръстопътища на западноевропейската литература*. София: Наука и изкуство, 1970.
- Хаджикосев 1976:** Хаджикосев, С. Данте и неговата поетическа вселена. // *От Данте до Елюар*. София: Народна просвета, 1976, 7 – 27.
- Хаджикосев 1989:** Хаджикосев, С. Данте, „стилновистите“ и традициите на провансалската лирика. // *Сред класиката*. София: Народна просвета, 1989.
- Хаджикосев 1992:** Хаджикосев, С. *Сред шедьоврите на западноевропейската литература*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992.
- Хаджикосев 1994:** Хаджикосев, С. *Сред шедьоврите...* София: Сампо, 1994.
- Хаджикосев 1998:** Хаджикосев, С. *Западноевропейска литература XIII–XIX век. За гимназиалния курс*. София: Просвета, 1998.
- Хаджикосев 2000:** Хаджикосев, С. *Западноевропейска литература. Част първа*. София: Сиела, 2000.
- Хлодовски 1972:** Хлодовский, Р. „Декамерон“. *Поэтика и стиль*. Москва: Наука, 1972.
- Хлодовски 1974:** Хлодовский, Р. *Франческо Петрарка. Поэт гуманизма*. Москва: Наука, 1974.
- Шишманов 1914:** Шишманов, И. *Сравнителна литературна история (Ренесанс). Стенографски бележки от лекциите на проф. Иван Шишманов през летния семестър на 1912/1913 и цялата 1913/1914 уч. год.* Стенографира и издава Р. Даскалов. София: Р. Даскалов, 1914.
- Шишманов 1934:** Шишманов, И. *Литературна история на Възраждането в Италия*. Под редакцията на Михаил Арнаудов. София: Придворна реч, 1934.